

ПОНЯТТЯ ПРАВОЗМІНЮЮЧИХ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Зміна правовідносин може полягати у зміні суб'єктного складу чи змісту, а в деяких випадках – і зміні в об'єкті правовідносин. Зроблений висновок дозволяє стверджувати, що до правозмінюючих юридичних фактів належать ті, які тягнуть за собою зміну цивільних правовідносин. При цьому зміни можуть відбуватися у будь-якому їх елементі (суб'єктному складі, змісті, об'єкті).

Визначення поняття правозмінюючих юридичних фактів вказує на необхідність проведення подальших наукових досліджень із установаження їх місця в системі юридичних фактів, видів та правової сутності, специфіки правових наслідків у різних видах цивільних правовідносин. Це створить можливість перевірити ефективність норм права, які покликані регулювати цивільні відносини, вдосконалити існуючий механізм їх правової регламентації.

Ключові слова: правовідносини, юридичні факти, зміна суб'єктивних прав та обов'язків, зміна суб'єктного складу, зміна в об'єкті.

Вступ. Відомо, що втілення норми права в життя здійснюється через юридичні факти. Тому визначення останніх створює можливість не тільки встановити момент, з якого починається динаміка цивільних правовідносин, а й види таких динамічних процесів. Наведене вказує на актуальність подібних досліджень.

Постановка завдання. У залежності від виду правових наслідків усі юридичні факти традиційно поділяються на три групи – правопороджуючі, правозмінюючі та правоприпиняючі. Визначення поняття правозмінюючого юридичного факту складає мету цієї статті. Така потреба викликана відносною суперечливістю його розуміння в теорії права.

Результати дослідження. О. О. Красавчиков зазначає, що під правозмінюючими юридичними фактами необхідно розуміти такі обставини реальної дійсності, з якими норми права пов'язують зміну конкретного права [1, с. 90]. У цілому сприймаючи наведене поняття, вважаємо за необхідне уточнити його розуміння.

Так, незважаючи на те що вчений акцентує увагу лише на зміні «конкретного права», очевидно, що його зміна неодмінно тягне за собою і зміну кореспондуючого йому обов'язку. У свою чергу, суб'єктивні права та кореспондуючі їм обов'язки складають зміст будь-якого цивільного правовідношення і не можуть існувати за межами останнього. Зважаючи ж на те що зміст правовідносин та самі правовідносини співвідносяться між собою як частина та ціле, то логічно дійти висновку, що зміна прав та обов'язків (змісту) у цивільних правовідносинах тягне за собою зміну самих правовідносин. Наведене дозволяє припустити, що під правозмінюючими юридичними фактами можна розуміти такі обставини реальної дійсності, з якими норми права

пов'язують зміну цивільних правовідносин. Разом із тим подібне визначення потребує перевірки. Адже, окрім змісту, обов'язковими елементами цивільних правовідносин є суб'єктний склад та їх об'єкти. Тому якщо правозмінюючі – це такі юридичні факти, які тягнуть за собою зміни правовідносин, то необхідно визнати, що зміна в об'єкті чи суб'єктному складі також повинна розглядатися як причина зміни цивільних правовідносин. У протилежному випадку правозмінюючі юридичні факти – це лише підстави зміни змісту правовідносин.

Аналіз юридичної літератури дозволяє виділити ряд теоретичних поглядів на зміну правовідносин як правове явище, а, відповідно, і на підстави такої зміни. Так, розглядаючи саму можливість зміни правовідносин, Я. М. Магазінер стверджував, що «правовідношення може змінюватися, залишаючись тим же правовідношенням, тобто не перетворюючись на нове» [2, с. 226]. У свою чергу, С. Б. Култишев повністю заперечує можливість такої зміни. На його думку, категорія «зміна правовідношення» не може визнаватися однопорядковою за значенням із категоріями «виникнення» та «припинення» правовідношення. Її застосування, на думку вченого, має умовно-традиційний характер, є стійкою термінологічною традицією. Основою вказаної позиції є те, що зміну будь-якого елемента правовідношення необхідно розглядати як його припинення та виникнення відносно самостійних нових правовідносин [3, с. 14].

Очевидно, що, базуючись на позиції С. Б. Култишева, ми неодмінно мали б дійти висновку про повну відсутність правозмінюючих юридичних фактів у механізмі правового регулювання цивільних відносин. Але з подібними міркуваннями вченого складно погодитися. По-перше, вони неминуче приведуть до заперечення існування у цивільному праві правонаступництва, передбаченого ЦК України. По-друге, буде втрачено похідні способи набуття цивільних прав та обов'язків. По-третє, необхідно буде відмовитися від існуючої можливості зміни прав та обов'язків (змісту) у договірному зобов'язанні тощо. По-четверте, такі міркування потребують зміни ставлення до спадкування, яке передбачає перехід майнових і деяких немайнових прав та обов'язків померлої особи до її спадкоємців. Це є неприпустимим. Тому ми повністю поділяємо науковий підхід, відповідно до якого правовідносини можуть змінюватися, залишаючись тими самими, тобто не перетворюючись на нові.

У свою чергу, серед учених, які вважають за можливе зміну існуючих правовідносин, немає єдності щодо розуміння такої зміни. Так, Я. М. Магазінер стверджував, що зміна правовідношення може відбуватися шляхом зміни будь-якої його частини (елемента) [2, с. 226]. Таку ж позицію, хоча й більш чітко виражену, висловлювали В. Ф. Попондопуло [4, с. 18–19], М. А. Юртаєва-Ривель [5]. Натомість О. О. Красавчиков уважав, що правовідносини можуть змінюватися лише у двох напрямках – по лінії їх змісту та по лінії їх суб'єктів. Інколи можуть мати місце зміни в обох вказаних напрямках [1, с. 77]. Подібної позиції дотримувалися С. Ф. Кечек'ян [6, с. 172], Б. Б. Черепакін [7, с. 310] та ін. [8]. У свою чергу, В. Б. Ісаков стверджував, що зміна двох елементів цивільних правовідносин (суб'єкта та об'єкта, об'єкта та змісту, суб'єкта та змісту) є настільки значущою, що за загальним правилом тягне за собою припинення попередніх правовідносин і виникнення нових. На думку дослідника, лише зміна об'єкта або лише змісту, змінює самі правовідносини [9]. Ю. Г. Басін убачав зміну правовідносин тільки у зміні їх змісту [10, с. 167].

Аналізуючи наведені точки зору, необхідно погодитися з позицією, виказаною ще Г. Ф. Шершеневичем, що зміна «юридичних відносин у суб'єктному складі не є припиненням одного та виникненням іншого» правовідношення, це зміна існуючого правовідношення. Адже, як зазначається у юридичній літературі, така зміна (заміна суб'єкта) є не чим іншим, як правонаступництвом [4, с. 18–19], при якому зберігається характеристика об'єкта, а «основна юридична характеристика права та обов'язку, які переходять, залишаються незмінними» [7, с. 311]. Завдяки цьому існує наступництво у діяльності старого та нового суб'єктів прав та обов'язків, які передаються [7, с. 10].

Підтвердження наведеного знаходимо й у чинному цивільному законодавстві України.

Відповідно до ст. 514 ЦК України у разі зміни кредитора до нового кредитора переходять права первісного кредитора в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом. Отже, якщо інше не встановлено договором або законом, має місце зміна одного із суб'єктів правовідносин при збереженні їх об'єкта та змісту. Подібне відбувається і при заміні боржника. Зокрема, у ст. 522 ЦК України зазначено, що новий боржник у зобов'язанні має право висунути проти вимоги кредитора всі заперечення, що ґрунтуються на відносинах між кредитором і первісним боржником. Наведене вказує, що новий боржник стає учасником уже існуючих правовідносин, а їх зміст (вимоги кредитора, обов'язки боржника) та об'єкт залишаються зазвичай незмінними.

На зміну, а не припинення існуючих та виникнення нових правовідносин вказує і ст. 262 ЦК України, відповідно до якої зміна сторін у зобов'язанні не змінює порядку обчислення та перебігу позовної давності. Аналіз наведеної норми дозволяє стверджувати, що у разі порушення суб'єктивного права, яке належало первісному кредитору, позовна давність починає перебіг від дня, коли він довідався або міг довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила, якщо інше не передбачено законом. Оскільки позовна давність – це строк (ст. 256 ЦК України), то з її впливом пов'язане настання наслідків передбачених ст. 267 ЦК України. Обчислюється цей строк за правилами, встановленими статтями 253–255 ЦК України. Тому якщо мова, наприклад, іде про загальну позовну давність, то спливає вона у відповідні місяць та число останнього року строку, з урахуванням особливостей, передбачених ст. 254 ЦК України. Таким чином, з початку виникнення до закінчення перебіг позовної давності здійснюється безперервно, за відсутності підстав його зупинки чи переривання. Зміна сторін до таких підстав не належить. Тому якщо кредитор передасть своє право новому кредитору після спливу позовної давності щодо його захисту, то до набутого права застосовуватимуться ті ж наслідки ст. 267 ЦК України. Наприклад, позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення; вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові. Подібне відбувається й у випадку зміни боржника.

На зміну лише суб'єктного складу, але зі збереженням змісту та об'єкта правовідносин вказує і ч. 1 ст. 758 ЦК України. Відповідно до наведеної норми у разі припинення юридичної особи – набувача з визначенням правонаступників до них переходять права та обов'язки за договором довічного утримання (догляду). Подібні зміни мають також місце, якщо юридична особа – страхувальник припиняється

і встановлюються її правонаступники (ст. 995 ЦК України). Зміна власника речі, переданої у найм, тягне за собою перехід до нового власника прав та обов'язків наймодавця (ч. 1 ст. 758 ЦК України). При цьому зміст та об'єкт залишаються незмінними. Таке ж положення виникає і при спадкуванні майна.

Не потребує доведення і позиція Я. М. Магазинера [2, с. 226], В. Ф. Попондопула [4, с. 18–19], О. О. Красавчикова [1, с. 77–78], С. Ф. Кечекьяна [6, с. 172], Б. Б. Черепакіна [7, с. 310], інших дослідників [5; 8], які вважають, що зміна змісту правовідносин, тобто суб'єктивних прав та обов'язків, також є зміною правовідносин. Саме зміна змісту вказує на внутрішній розвиток (зміну) правовідносин (наприклад, зміна прав, розширення, звуження чи зміна обов'язків тощо).

Зокрема, ст. 202 ЦК України вказує, що правочином є дія, спрямована у тому числі і на зміну цивільних прав та обов'язків. Подібна норма міститься й у ч. 1 ст. 626 ЦК України. При цьому в разі зміни договору зобов'язання сторін змінюються відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо (ч. 1 ст. 653 ЦК України). Так, наприклад, якщо предметом неустойки є грошова сума, розмір якої встановлений законом, останній може бути збільшений або зменшений у договорі (ч. 2 ст. 551 ЦК України). Розмір неустойки може бути зменшений і за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення (ч. 3 ст. 551 ЦК України). Відповідно до ч. 2 ст. 616 ЦК України суд також має право зменшити розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника, якщо кредитор умисно або з необережності сприяв збільшенню розміру збитків, завданих порушенням зобов'язання, або не вжив заходів щодо їх зменшення. Договір може бути змінено за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом (ч. 2 ст. 651 ЦК України). Подібні наслідки можуть мати місце й у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору (ст. 652 ЦК України).

Характерна особливість наведених прикладів полягає у тому, що при зміні зобов'язання зберігається сутність попередніх правовідносин.

Стосовно об'єкта правовідносин, то напевно можна погодитися з позицією тих дослідників, які вважають, що його зміна (заміна) здатна тягнути за собою припинення існуючого та виникнення нового правовідношення [2, с. 226; 11, с. 79; 8]. Наприклад, припинення, а не зміна зобов'язання матиме місце, коли грошова сума, яка має бути передана кредитору, замінюється певною річчю. Разом з тим цивільне право знає правовідносини, в яких зміна об'єкта породжує лише їх зміну. Наприклад, у разі застави товарів в обороті або переробці. Так, відповідно до ст. 40 Закону України «Про заставу» [12] реалізовані товари припиняють бути предметом застави, змінюючись на придбані. При цьому зобов'язальне правовідношення, змінюючись, залишається тим самим правовідношенням, тобто не перетворюється на нове. Подібні наслідки передбачені і ч. 3 ст. 576 ЦК України, відповідно до якої право застави поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання заставленого майна, у випадках, встановлених договором. Отже, має місце збільшення об'єкта застави при збереженні правовідношення у цілому.

В. Ф. Попондопуло також вважає, що, наприклад, пошкодження чи знищення чужого майна здатне змінити регулятивне правовідношення на охоронне [4, с. 19–20].

Заслугує на увагу і позиція Я. М. Магазинера, відповідно до якої зміна в об'єкті (наприклад, збільшення його чи зменшення, органічне перетворення тощо) також тягне за собою зміну правовідношення, а не припинення [2, с. 226]. Ця позиція у подальшому була підтримана й М. О. Рожковою [11, с. 79].

А. І. Уємов, запропонував подібні об'єкти називати куматоїдами (від грец. *kuma* – хвиля) [13]. До куматоїдів належать різного роду явища – від живих організмів до соціальних явищ [14, с. 149]. Їх особливість полягає у тому, що при збереженні індивідуальної визначеності об'єкта його форма, зміст, положення в просторі постійно змінюються [14, с. 146]. Наприклад, саджанець дерева, щеня, теля кожного дня змінюються. Зважаючи на те що особисте життя як об'єкт особистих немайнових правовідносин у точному розумінні цього слова, – це необоротна течія обставин реальної дійсності, які відбуваються у сьогодні з окремо взятою людиною, даний об'єкт можна віднести до класичних куматоїдів. Подібно поодинокій хвилі на воді, ті чи інші факти знову і знову виникають, змінюються, чим впливають на життєдіяльність конкретної людини. Подібна властивість притаманна й візуальному образу людини, іншим особистим немайновим благам.

У юридичній літературі таку властивість часто називають «перемінність», а об'єкти відносять до тих, що мають перемінний характер [15, с. 33; 16, с. 15–16; 17, с. 49–50]. Отже, зміна в об'єкті також здатна змінити правовідносини.

Поділяючи позицію й аргументацію тих учених, які вважають, що зміна в об'єкті приводить до зміни правовідносин, доповнимо їх одним простим категоричним силогізмом¹. Якщо зміна частини завжди тягне за собою зміну цілого, а об'єкт цивільних правовідносин є обов'язковою частиною (елементом) останніх, то зміна в об'єкті завжди тягне за собою зміну цивільних правовідносин.

Висновки. Таким чином, зміна правовідносин може полягати у зміні суб'єктного складу чи змісту, а в деяких випадках – і зміні в об'єкті правовідносин. Зроблений висновок дозволяє стверджувати, що до правозмінюючих юридичних фактів належать ті, які тягнуть за собою зміну цивільних правовідносин. При цьому зміни можуть відбуватися у будь-якому їх елементі (суб'єктному складі, змісті, об'єкті).

Визначення поняття правозмінюючих юридичних фактів указує на необхідність проведення подальших наукових досліджень із установаження їх місця в системі юридичних фактів, видів та правової сутності, специфіки правових наслідків у різних видах цивільних правовідносин. Це створить можливість перевірити ефективність норм права, які покликані регулювати цивільні відносини, вдосконалити існуючий механізм їх правової регламентації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 182 с.
2. Магазинер Я. М. Избранные труды по общей теории права / Я. М. Магазинер : отв. ред. А. К. Кравцов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 352 с.

¹ Простий категоричний силогізм – це опосередкований дедуктивний умовивід, що містить у собі два засновки та висновок, який є категоричним судженням [Тофтул М. Г. Логіка : підручник. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Видав. центр «Академія». – 2006. – С. 114].

3. Култышев С. Б. Распоряжение требованиями посредством уступки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Б. Култышев. – Том. гос. ун-т. – Томск, 2006. – 25 с.
4. Попондопуло В. Ф. Динамика обязательственного правоотношения и гражданско-правовая ответственность : монография / В. Ф. Попондопуло. – Владивосток : Дальневост. ун-т, 1985. – 112 с.
5. Юртаева-Ривель М. А. Изменение обязательств по советскому гражданскому праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. А. Юртаева-Ривель. – М., 1975. – 23 с.
6. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 187 с.
7. Черепяхин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву / Б. Б. Черепяхин // Труды по гражд. праву – М. : Статут, 2001. – 479 с. – (Классика рос. цивилистики).
8. Носов Д. В. Изменение субъекта в правоотношении [Электронный ресурс] / Д. В. Носов. – Режим доступа: <http://www.jurvestnik.psu.ru/ru/-28-2010/51-izmenenie-subekta-v-pravoотношенii-.html>.
9. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования [Электронный ресурс] / В. Б. Исаков. – Саратов. гос. ун-т. – Саратов, 1980. – 128 с. – Режим доступа: http://sbiblio.com/biblio/archive/isakov_fakt/.
10. Басин Ю. Г. Вопросы советского жилищного права / Ю. Г. Басин ; отв. ред. : М. А. Ваксберг. – Алма-Ата, 1963. – 244 с.
11. Рожкова М. А. Судебный акт и динамика обязательства / М. А. Рожкова. – М. : Статут, 2003. – 140 с.
12. Про заставу : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – №47. – Ст. 642.
13. Уемов А. И. Вещи, свойства и отношения / А. И. Уемов. – М., 1963. – 184 с.
14. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика / В. А. Лапач. – М. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 568 с.
15. Белявский А. В. Охрана чести и достоинства личности в СССР / А. В. Белявский, Н. А. Придворов. – М. : Юрид. лит., 1971. – 208 с.
16. Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита / М. Н. Малеина. – М. : МЗ Пресс, 2000. – 244 с.
17. Голубев К. И. Компенсация морального вреда как способ защиты неимущественных благ личности / К. И. Голубев, С. В. Нарижный. – 3-е изд., испр. и доп. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 327 с.

Слипченко С. А.

ПОНЯТИЕ ПРАВОИЗМЕНЯЮЩИХ ЮРИДИЧЕСКИХ ФАКТОВ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Изменение правоотношений может заключаться в смене субъектного состава или содержания, а в некоторых случаях – и изменениях в объекте. Сделанный вывод позволяет утверждать, что к правоизменяющим юридическим фактам относятся те, которые влекут за собой изменения правоотношений. При этом изменения могут происходить в любом их элементе (субъектном составе, содержании, объекте).

Определение понятия правоизменяющих юридических фактов указывает на необходимость проведения дальнейших научных исследований об их месте в системе юридических фактов, видов и правовой сущности, специфики правовых последствий в разных видах гражданских правоотношений. Это создаст возможность проверить эффективность норм права, которые призваны регулировать гражданские отношения, усовершенствовать существующий механизм их правового регулирования.

Ключевые слова: правоотношения, юридические факты, изменение субъективных прав и обязанностей, изменение субъектного состава, изменение в объекте.

Slipchenko S. O.

THE CONCEPT OF LAW-ALTERING JURAL FACTS IN CIVIL LAW

Problem statement. *The implementation of rule of law into the practice is known to be done through the jural facts. Therefore, the definition of the jural facts enables not only to establish the moment of the beginning of the dynamics of civil legal relationship, but also the kinds of such dynamic processes. Stated indicates the relevance of such studies.*

Depending on the type of legal effects all jural facts are traditionally divided into three groups – law-generating, law-altering and law-terminating. The definition of the concept of law-altering jural fact is the purpose of this article. This demand is caused by the relative divergence of its understanding in the theory of law.

Analysis of resent researches and publications. *The concept of law-altering jural facts in civil law was studied by such scholars, as G. F. Shershenievych, O. O. Krasavchikov, Ya. M. Magaziner, S. F. Kechekyan, B. B. Cherepakhin and others.*

Article's main body. *The article is devoted to the theoretical views on the existence of law-altering jural facts and the meaning content of the concept «law-altering jural fact». The made conclusions are compared with the legislative approach and verified by the instrumentality of the various methods of scientific research.*

Conclusions and prospects for the development. *Thereby, altering of the legal relationship may consist in the change of the subject structure or content, and in some cases – in the change of the object of the legal relationship. The made conclusion allows contending that the law-altering jural facts are those that entail a change of civil legal relationship. The changes may occur in any of their elements (subject structure, content, and object).*

The definition of the concept of the law-altering jural facts indicates the necessity of further research activities of establishing their place in the jural facts system, types and legal entity, specifics of the legal effects of various types of civil legal relationship. This will make an opportunity to check the effectiveness of rules of law that are designed to regulate civil relations, to enhance the present mechanism of their legal regulation.

Key words: *legal, legal facts, changes in subjective rights and responsibilities, changing subjects, change the subject.*